

VEBA HASTALIĞININ OSMANLI ORDUSUNA ETKİSİ

Burak KOCAOĞLU*

ÖZET

Geçmişte ve günümüzde güçlü bir ordunun oluşturulabilmesi için öncelikli olarak büyük bir nüfus potansiyeline sahip olunması gerekmiştir. Büyük nüfus potansiyeli sayesinde geniş çaplı ordular oluşturulmuştur. Şayet ülkenin nüfusunda çarpıcı bir şekilde azalma meydana gelirse geniş çaplı orduların meydana getirilmesi ve donatılması imkânsız bir hâl almıştır. Bir ülkenin nüfus potansiyelini olumsuz yönde etkileyen en büyük unsurların başında ise yaşanan doğal felaketler ve salgın hastalıklar gelmiştir. Ortaya çıkan salgın hastalıklar sonrası devletler, nüfuslarının büyük bir bölümünü kaybetmiş bu da doğal olarak potansiyel asker sayısında ve devlete ait gelir kalemlerinde daralmaya yol açmıştır. Özellikle Avrupa'nın kara ölüm, Osmanlı'nın da taun olarak adlandırdığı veba hastalığı Avrupa ülkelerinin nüfusunu neredeyse 3'te 1'i oranında azaltarak bir dönem için insanlığın en büyük tehdit unsuru olmuştur. Bu salgın hastalık Osmanlı Devleti'nde de olumsuz etkilerini göstermiş olup, özellikle yaşanan salgın sonrası meydana gelen insan kayıpları ve ardından yaşanan gelir azalmasına doğru orantılı olarak askeri alanda yapılması planlanan çalışmalar sekteye uğramış ve devlet zor durumda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veba, Kara Ordusu, Donanma, Lojistik.

THE EFFECT OF THE PLAGUE DISEASE TO OTTOMAN ARMY

ABSTRACT

Past and present in order to establish a strong army has the potential to be a large population as a priority. Thanks to the large population of potential large scale armies. If a reduction of the country's population in a dramatic way of large scale introduction occurs equipping the army has become impossible. One of the country's population is the largest factor that adversely affect the potential of the natural disasters and epidemics. The resulting epidemics post states, he lost a large portion of the population that naturally comes the potential number of soldiers and state owned items has led to recession. In particular, Europe's black death, the Ottoman Empire, as taun, the plague of the countries in Europe where the population of nearly 3 to 1 ratio, reducing in humanity's greatest threat for a period. This plague is going to show the negative effects in the Ottoman Empire, especially after the recent

* Dr., Milli Savunma Üniversitesi ATASAREN, burakkocaoglu06@gmail.com

epidemic occurred in human losses and a decrease in income following the scheduled military studies in direct proportion to the disruption and state remained a difficult situation.

Keywords: *Plague, Land Forces, Navy, Logistics.*

GİRİŞ

Salgın hastalıklar her toplumun, insan ve ekonomik kaynaklarını kurutan bir felakettir. Avrupa'nın kara ölüm olarak adlandırdığı veba hastalığının XIV. yüzyılda 80 milyon olan Avrupa nüfusunun yaklaşık 25 milyonunu öldürmesi¹ bu hastalığın ne denli korkunç bir boyutta olduğunu² ve insanların nasıl bir çaresizlik içerisinde olduğunu bizlere göstermektedir. Veba hastalığı ilk başlarda farelerden bulaşan bir hastalık gibi düşünülmüş olsa da, aslında farelerin taşıdığı pirelerden kaynaklanan bir hastalık olduğu anlaşılmıştır. 1894'lerden itibaren Alexandre Yersin tarafından tanımlanan ve Yersina Pestis adı verilen vebanın, 1898'de P. L. Simond tarafından yapılan deneylerle fare piresinin sokmasıyla bulaştığını kesinleştirmiştir.³ Osmanlı Devleti'nde ise Taun olarak adlandırılan bu hastalık hemen hemen tüm Osmanlı coğrafyasında kimi zaman aynı anda, kimi zaman farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur.⁴ Hastalığın oluşması için belirli bir sıcaklık ve nem gerekmesi, farklı iklim türlerine sahip olan Osmanlı topraklarında çeşitli zamanlarda salgının yayılmasının açıklamasıdır. Hastalığın Osmanlı coğrafyasında kolay bir şekilde yayılmasının çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle deniz ve kara ticaretiyle bir yerden başka yere hastalığa sebep olan mikrop ve pireler taşınmış böylelikle hastalık kolayca salgın halini almıştır. Diğer bir unsur ise ölen kişinin kıyafetlerinin imha edilmeyerek tekrardan ya varisleri tarafından kullanılması ya da çeşitli yollarla başka kişilerin eline geçmesidir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halk ilk zamanlarda bu hastalığa genel olarak dini boyuttan bakmışlardır. Müslümanlar bu hastalığın Allah tarafından gönderildiğini ve ölenlerin cennete gideceğini düşünürken, Gayrimüslim halk bu hastalığın Tanrı'nın onlara vermiş olduğu bir azap olarak düşünmüşlerdir. Zaman içerisinde çeşitli bölgelerde karantina uygulanmaya çalışılmış olsa da bu başarılı olamamış⁵ ve binlerce kişinin veba hastalığından ölmesine engel

¹ Tefvîk Güran, İktisat Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 55-56.

² Willam H. McNeil, Dünya Tarihi (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.363.

³ Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.39.

⁴ Müneccimbaşı Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1974, s. 418.

⁵ Mehmet Yavuz Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", Türkler, C.13, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1387.

olunamamıştır.⁶ Devlet açısından ise bu hastalık, hem insan kaybı hem de maddi kayıp anlamına gelmiştir.⁷ Yaşanan bu kayıplar devleti, askeri alanda zor duruma sokmuştur. Gerek istenilen sayıda askerin temininde gerekse askerlerin lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır.

I- Veba Hastalığının Osmanlı Ordusuna Etkisi

Veba hastalığının Osmanlı'da en çok etkilediği alanların başında ordu gelmiştir.⁸ Gerek sınır güvenliğinin sağlanması gerekse yapılması planlan seferler için ordu içerisinde çeşitli sınıflardan askerlerin kısa sürede istihdam edilmesi gerekmiş olup, veba salgınının vurduğu bölgede insanların bir kısmı hayatını kaybedip bir kısmının da hayatlarını kurtarmak için başka yerlere firar etmelerinden dolayı bölgede savaşlarda işe yarayacak pek fazla insan kalmadığından ötürü istenen miktarda asker temin edilememiştir.⁹ Bu duruma örnek olarak, H.1215 senesinde Ankara'da serdengeçti için beş bayrak açılması¹⁰ istenmiş olup, ancak üç beş aydan beri bölgede devam etmekte olan veba salgını nedeniyle bayrak altına alınan askerlerin bir kısmının öldüğü hatta sayımları yapılan askerlerin bile hastalıktan öldüğünü bu nedenden bir bayrak bile toplanamadığından, istenen serdengeçti bayraklarının affi istenmiştir.¹¹ Devlet, çoğu kez vebanın vurduğu bölgelere yazılan askerlerin affını kabul etmiş olması¹² pek bir sorun teşkil etmemiş olsa da düşman tehlikesinin yoğun bir şekilde kendini hissettirdiği durumlarda istenilen kuvvetlerin veba hastalığından dolayı gönderilememesi devleti zor duruma düşürmüştür.¹³ Ayrıca asker istenen bölgeleri vuran veba hastalığının bölge üzerindeki etkileri hemen ortadan kalkmamış olup, bir seneden fazla bir müddet tahrirde kayıtlı olan askerin gönderilmesinde zorlukların yaşanmasına, istenilen asker sayısının altında asker gönderilmesine¹⁴ ya da ödenmesi gereken bazı vergilerin (imdad-ı seferiye) istenilen seviyede tahsil edilememesine neden olmuştur.¹⁵

⁶ Osmanlı'da veba hastalığı konusunda daha geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

⁷ J. V. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992., s.58.

⁸ BOA. C.SH. 4-178.

⁹ BOA., AE.SABH.I. 220-14516

¹⁰ Serdengeçtiler, savaş alanında en ön safta savaşan, bir bayrak altında toplanan 120 askerden oluşan serdengeçen olarak da bilinen gönüllü askeri birliklerdir. Abdülkadir Özcan, "Serdengeçti" DİA., C.36, İstanbul, 2009, s.554.

¹¹ BOA., C.AS. 822-34975

¹² BOA., C.AS. 951-41311.

¹³ BOA., C.AS. 1007-44069.

¹⁴ BOA. İE.AS. 46-4146.

¹⁵ BOA. C.ML.689-28260.

Bu gibi durumların dışında görevden alma ya da bulunduğu yerden başka bir yere gönderilmesi gündeme gelen üst düzey askeriler de hastalık bitene kadar istenilen yere gidememişlerdir.¹⁶

Kimi zamanlar ise doğrudan aktif olarak ordu içerisinde yer almayan senenin belli bir döneminde ordu içerisinde istihdam edilen redif bölüğü olarak adlandırılan askerler arasında da veba hastalığı ortaya çıkmıştır. Redif bölükleri Tanzimat döneminden sonra belirlenen askere alma usulünde ortaya çıkan bir sınıftır. Askerlik hizmetini yerine getiren kişiler yedi sene boyunca senenin belli bir döneminde belirlenen yerlerde askeri eğitim almışlar ve bu askerlerin her an savaşa hazır durumda beklemeleri sağlanmıştır.¹⁷ Ancak ülkenin çeşitli yerlerinden toplanan askerler arasında kimi zaman veba hastalığı görülmüştür. Hastalığın askerler arasında daha fazla yayılmaması için veba belirtisi olan kişiler zaman kaybetmeksizin geldikleri yerlere gönderilmiş, şayet veba hastalığı askerler arasında yayılmaya devam etmişse bölükte bulunan bütün askerler geldikleri yerlere gönderilmiştir.¹⁸

Veba hastalığı sadece kara ordusunu olumsuz şekilde etkilememiş olup, donanma için gerekli olan askerlerin temininde de sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Donanmada bulunan gemilerde görevlendirilmek üzere her bölgeden gücü nispetinde kalyoncu göndermesi ya da bedelini ödemesi istenmiştir. Veba hastalığından dolayı kalyoncu istenen bölgenin nüfusunda ve gelirinde azalma olunca şüphesiz bu durum gönderilecek olan kalyoncu sayısına da yansımıştır. Bazı zamanlar da ise nüfus azalmasından öte temin edilen kalyoncular veba hastalığı nedeniyle öldüklerinden istenilen miktardan az sayıda kalyoncunun gönderilmesi gündeme gelmiştir.¹⁹ Ancak devlet, önceden yapılan kayıt sırasında kaç kalyoncunun gönderilmesi gerekiyorsa o sayıda kalyoncunun gönderilmesini, ölenlerin yerine bir kişi dahi olsa yeni birisinin kaydedilmesini istemiştir.²⁰

Asker sayısını olumsuz yönde etkileyen diğer bir olayda veba sonrası yaşanan firarlardır. Genelde sivil halk veba yaşanan bölgeyi terk etmiş olsa da kimi zamanlar kalelerde görevli bulunan askerlerle birlikte kale içerisinde bulunan müderris, müftü ve imamın da veba hastalığını bahane edip firar ettikleri, bunların hastalığın kendini gösterdiği süreden itibaren bir iki senedir görevlerini yerine getirmediği görülmüştür. Bu kişilere görevlerine geri dönmeleri konusunda yöneticiler tarafından tembihle bulunmuş olsa da bu kişileri görevlerine dönmediklerinden bu kişilerin tedip edilmesi istenmiştir.²¹ Hatta firar olayları kimi zaman daha da vahim boyutlara ulaşmış olup, kalenin

¹⁶ BOA. C.DH. 21-1044.

¹⁷ Musa Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 51.

¹⁸ BOA., C.AS.515-21491.

¹⁹ BOA., C.BH. 212-9882.

²⁰ BOA., C.BH. 32-1533.

²¹ BOA., C.AS. 870-37292.

güvenliğinden sorumlu olan komutanla birlikte bazı askerlerin de firar ettiği görülmüştür. Bundan dolayı kalenin güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlar da olmuştur. Bu gibi durumlarda firar etmiş askerlerin gerekirse zorla kalelere geri getirilmesi istenmiştir. Ayrıca kalelerde kalan askerlerin sayımlarının yapılması, yeni maaş defterlerinin hazırlanması ve kalede görevli olup veba hastalığı nedeniyle ölen askerlerin yerine ise yeni askerlerin yazılması istenmiştir.²²

Veba sonrası yapılacak olan maaş ödemelerinde de bazı sorunlar meydana gelmiştir. Ordu içerisinde bulunan bazı askerlerin maaşlarının karşılanması için devlete ait bazı gelir kaynakları ocaklık olarak ayrılmıştır. Ocaklık olarak ayrılan gelir kaynaklarına ihtiyaç doğrultusunda zam yapılmış olup, zam yapılan bölge de veba salgını baş göstermişse bölgede yaşayan ahalinin bir kısmının ölmesi bir kısmının bölgeden kaçması nedeniyle istenilen miktarda para toplanamamıştır. Bu durumda askerlere yapılacak ödemeler konusunda sorun yaşanması ihtimali belirmiştir. Ancak yine de devlet, durumun önemine göre kimi zaman yapılan zamma hâle gelmemek şartıyla geçici bir süreliğine yapılan zammı geri çekmiş ve vebadan etkilenen halkın kendini toplamasına fırsat tanımıştır. Bu sayede ileri bir zamanda askerlere yapılacak ödemelere ait bir gelir kaynağı kurutulmamış olup güvence altına alınmıştır.²³

Ordu içerisinde muharip sınıflar dışında, orduya lojistik anlamda destek sağlayan bazı zanaatkarların ve işçilerin istihdamında da veba hastalığından dolayı zorluklar yaşanmıştır.²⁴ Orducu olarak adlandırılan ve ülkenin çeşitli bölgelerinden ihtiyaç nispetinde talep edilen çeşitli zanaat dallarındaki ustalar sefer zamanında orduyla birlikte hareket etmişlerdir. Ancak yaşanan veba salgını sonrası bazı bölgeler orducu olarak istenen neferatı gönderememiştir. Bu duruma bir örnek verecek olursak, H. 1214 senesinde din düşmanlarının Arabistan'a musallat olduğu belirtilerek Ordu-yu Hümâyûn için Sivas fırınlarından on pişirici ve on humbarakarın gönderilmesi Sivas müteselliminden istenmiştir. Ancak bölgeyi vuran veba salgını nedeniyle bölgede bulunan yedi fırından dördünün çalışmayıp bölgenin sıkıntı içerisinde olduğu, bu sebepten dolayı istenilen neferatın gönderilemediği bildirilmiştir.²⁵

Veba hastalığı nedeniyle bazı lojistik ve ikmal malzemelerin temininde de zorluklar yaşanmıştır. Temininde zorluk çekilen malzemelerden bir tanesi de çuka denen kumaş türüdür. Yeniçerilere her sene ithal kalitede olmasa da²⁶ Selanik'te dokunup gönderilen kış mevsiminde kullanıma uygun

²² BOA., C.AS. 30-1371.

²³ BOA., C.ML. 600-24792.

²⁴ BOA., C.AS. 169-7412.

²⁵ BOA., C.AS. 27-1201.

²⁶ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken, İstanbul, 2014, s.235.

olan zemistan çukaların hazırlanması için gerekli olan ağırlığı tonları bulan yapağı, üretim merkezlerinden kıyyesi on iki akçeden mübayaa edilip denizyolu ile Selanik'e getirilmiştir. Yapağı üretim merkezlerinde yaşanan veba hastalığı nedeniyle bölgelerde üretilen yapağının miktarında önemli ölçüde azalma yaşanmış olup, Selanik'e gönderilmesi gereken yapağı miktarı ancak 3'te 1'i gönderilebilmiştir. Bunun üzerine bölgede bulunan iskelelerden yerli ve yabancı tüccarlara yapağı satışının yasaklanması, öncelikli olarak yapağın Selanik'e gönderilmesi istenmiştir.²⁷

Temininde zorluk çekilen diğer bir malzemede peksimed denilen ekmek türüdür. Pişirildikten sonra uzun süre bayatlamayan bu ekmek türü, gerek donanmada gerekse kara ordusunda yaygın bir şekilde tüketilmiştir. Sefer sırasında asker için fırın kurmaya uygun ortam ve zaman olmadığından askere verilmesi gereken peksimedlerin ülkenin çeşitli yerlerinden temin edilmiştir. Kimi zaman tahsil edilmesi gereken bir verginin karşılığı olarak belirlenen miktarda peksimed bölgelerden istenmiş olup, veba hastalığı peksimed talep edilen bölgede yayılmışsa peksimed temininde sıkıntı yaşanmıştır. Özellikle bölge ahalisinin bir kısmının hastalık nedeniyle ölmesi ya da yerlerini terk etmesi sonucu bölgenin gelirinde önemli bir azalma yaşanmıştır. Bu sebepten daha önce istenen miktarda peksimed hazırlanması zora girmiş, bölge halkı istenen miktarda tenzile gidilmesini istemiştir. Ancak ihtiyacın aciliyetine göre devlet bu isteğe olumsuz cevap vermiştir.²⁸

SONUÇ

Veba, diğer adıyla taun Osmanlı Devleti'ni sosyo-ekonomik anlamda olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan insan kayıpları ve hastalıktan kurtulmak için yapılan firarlar devlete ait gelir kalemlerini daraltırken, devletin en önemli gider kalemi olan askeri harcamaların finansmanında sorunlara neden olmuştur. Ancak devletin gelir kaynakları çeşitli ve geniş olduğundan bu sorun kendisini fazla hissettirmemiştir. Veba hastalığı devleti daha çok orduya istihdam edilecek asker veya lojistik malzemeler konusunda sıkıntıya düşürmüştür. Özellikle veba salgını sonrası yaşanan ölümler ve firarlar sonucu, orduya muharip ve yardımcı kuvvet olarak istihdam edilmesi planlanan insan sayısında bir azalma meydana gelmiştir. Devlet çoğu kez veba hastalığının vurduğu bölgeden istenilen asker sayısından vazgeçmiş olsa da ülke güvenliğinin ciddi anlamda tehlikede olduğu savaş dönemlerinde ülke güvenliğini her şeyin üstünde tutarak istenilen asker ve malzeme konusunda asla taviz vermemiştir. Kısacası devlet, veba hastalığı sonrası nakdi konularda

²⁷ BOA., C.AS. 681-28619.

²⁸ BOA., C.AS. 882-37877.

büyük bir esneklik göstermişken, askeri personel ve lojistik malzeme konusunda bu esnekliği, içinde bulunduğu duruma göre göstermiştir.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV BELGELERİ

ALİ EMİRİ:

Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I): 220-14516.

CEVDET

Askeriye (C.AS): 27-1201, 30-1371, 169-7412, 170-7439, 505-21491, 681-28619, 822-34975, 870-37292, 882-37877, 951-41311, 1007-44069.

Bahriye (C.BH): 32-1533, 212-9882.

Dahiliye (C.DH): 21-1044.

Maliye (C.ML): 600-24762, 689-28260.

Sıhhiye (C.SH): 4-178.

İBNÜLEMİN:

Askeriye (İE.AS): 46-4146.

II. ÇEŞİTLİ ESERLER

ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

ERLER, Mehmet Yavuz, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, Türkler, C.13, (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken, İstanbul, 2014.

GÜRAN, Tevfik, İktisat Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

J. V. Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, C.5, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992.

MCNEİL, William H., Dünya Tarihi (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 2008 .

Müneccimbaşı Ahmet Dede, Münecimbaşı Tarihi, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1974.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Serdengeçti” DİA., C.36, İstanbul, 2009.

PANZAC, Daniel, Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

